

УДК 821.521-311.9"19"Цуцуй Ясутака

Ю. Кузьменко, канд. філол. наук, асист.

e-mail: germanibus@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТВОРЧИСТЬ ЦУЦУЙ ЯСУТАКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття має оглядовий характер і присвячена творчості Цуцуй Ясутаки в контексті становлення та розвитку науково-фантастичної літератури в Японії у другій половині ХХ ст. У розвідці простежуються витоки жанру у фольклорі та традиційній літературі країни, стисло розглядається загальноприйнята класифікація чотирьох поколінь японських наукових фантастів, а також досліджуються етапи творчого становлення письменника як одного з трьох майстрів "сайнс фікш" у сучасній Японії. Пропонується виділяти чотири періоди в письменницькій кар'єрі Цуцуй Ясутаки: експериментаторства на межі абсурду, чорного гумору та соціальної сатири у 60-х рр. ХХ ст., переходу до чистої літератури в 70-х рр., інтересу до метапрози у 80-х рр. і кіберпрози у 90-х рр., які відображають новітні тенденції в японській літературі другої половини минулого століття. Намагаючись осмислити та відобразити кризові явища японської дійсності означеного періоду, письменник відверто оголює вади сучасного йому суспільства – духовне зuboження, процвітання споживацтва, втрату високих ідеалів та цінностей тощо. У його ранніх науково-фантастичних творах нерідко простежуються елементи соціальної критики та посилена увага до внутрішнього світу сучасної людини і її соціальної природи. Пізніші метапрозові твори сповнені різних деконструктивістських прийомів: фрагментації, фабуляції та викривлення часу, – що робить їх цінним джерелом для осмислення тенденцій у японському постмодернізмі загальною і метапрозі зокрема. Особливої уваги заслуговує авторський підхід до написання творів – в інтерактивній взаємодії з зацікавленими інтернет-читачами, що відкриває нові горизонти для художньої творчості та створення художнього тексту.

Ключові слова: жанр наукової фантастики, Цуцуй Ясутака, утопії "мірайкі", соціальна критика, метапроза, кіберпроза, фрагментація, фабуляція, викривлення часу.

Попри численні зусилля українських дослідників, японська література другої половини ХХ ст. й досі недостатньо вивчена. Визначні постаті та знакові твори цього періоду, які добре відомі далеко за межами Японії, нерідко залишаються поза увагою вітчизняних літературознавців і перекладачів, а студентам-японістам на відповідних курсах із японської літератури ХІХ–ХХ ст. здебільшого щастить познайомитися виключно з найпопулярнішими літературними далекосхідної країни. Подібна доля спіткала й одного з трьох майстрів японської наукової фантастики Цуцуй Ясутаку, який доклав чималих зусиль для популяризації цього жанру в Японії наприкінці минулого століття, проте залишається маловідомим вітчизняній читацькій аудиторії та науковій спільноті.

Гене́за та специфіка розвитку японської наукової фантастики розглядаються у низці закордонних праць, наприклад, "Японська наукова фантастика: картина мінливого суспільства" Роберта Мет'ю [Metthew, 1989], "Від науково-фантастичної Японії до японської наукової фантастики" Кріса Гото-Джонса [Goto-Jones, 2008], "Апокаліпсис у сучасній японській науковій фантастиці" Танаки Мотоко [Tanaka, 2014], "Випереджаючи час: рання наукова фантастика в Японії" Річарда Нейтана [Nathan, 2017] тощо. Різним аспектам творчості Цуцуй Ясутаки присвячені розвідки Вільяма О. Гарднера [Gardner, 2007], Шіґесако Кадзумі [重迫和美, 2016], Л. Анджеліки Кабрери Торресілли [Cabrera Torrecilla, 2019] та інших дослідників. Зокрема, Л. Анджеліка Кабрера Торресілла звертає увагу на жіночі образи у творах письменника, творчість Вільяма Фолкнера та Цуцуй Ясутаки порівнюється в праці Шіґесако Кадзумі, а Вільям О. Гарднер осмислює еволюцію авторського стилю письменника.

Попри різноманітні іноземні розвідки й спроби науковців із різних країн осмислити витоки та особливості розвитку наукової фантастики як літературного жанру в Японії, а також діяльність провідних авторів-фантастів і, зокрема, Цуцуй Ясутаки, україномовні переклади творів письменника, літературно-критичні праці чи огляди, присвячені його творчому доробку, наразі відсутні, що відкриває широкі перспективи як для перекладацької, так і дослідницької діяльності. У зв'язку з цим у нашій статті зроблено перший крок, аби заповнити цю прогалину в

українській японістиці й посприяти ширшому дослідженню теми надалі.

Актуальність цієї розвідки зумовлена недослідженістю як жанру японської наукової фантастики, так і творчості одного з її видатних представників Цуцуй Ясутаки в Україні, що свідчить про доволі обмежене вивчення літературних процесів Японії другої половини ХХ ст. Оглядовий підхід до досліджуваного явища з аналізом прийнятого поділу японських авторів-фантастів на чотири покоління, а також життєвого та творчого шляху письменника допоможе сформувати загальне уявлення про один із найпопулярніших за останні роки жанрів масової літератури в Японії та особливості творчості представників кожного з чотирьох поколінь, а також осмислити творчу еволюцію Цуцуй Ясутаки від соціальної сатири до метапрози.

Мета розвідки полягає в осмисленні наукової фантастики як одного з провідних жанрів масової японської літератури ХХ ст. та огляді творчості її яскравого представника – Цуцуй Ясутаки. Мета передбачає такі завдання: простежити витоки жанру наукової фантастики в японському фольклорі та літературі попередніх століть; проаналізувати специфіку творчості кожного з чотирьох поколінь японських фантастів; ознайомитись із життєвим і творчим шляхом Цуцуй Ясутаки; окреслити ключові тенденції у творчості письменника.

У ХХ ст. одним із провідних жанрів масової японської літератури стала наукова фантастика (яп. サイエンス・フィクション – "Сайенсу фікшьюн"). За твердженнями деяких іноземних дослідників, наприклад, Р. Нейтана та К. Гото-Джонса, цей жанр у Японії сягає своїм корінням міфів і легенд давнини. Наприклад, у славнозвісному сказанні про рибалку Урашіму Таро головний герой здійснює подорож у часі, повернувшись із підводного палацу до рідного селища через 100 років, а в повісті "Такеторі моноґатарі" (яп. 竹取物語) сільський бамбукоруб знаходить у бамбуковому паростку дівчинку, що прибула на Землю з Місяця [Nathan, 2017]. Певна річ, що ці історії відображали вірування давніх японців у природні й надприродні сили та мають мало спільного із сучасними науково-фантастичними творами, проте вже на цьому етапі можна відзначити потужний творчий потенціал японської нації.

Значний вплив на становлення фантастики в Японії як літературного жанру справили переклади європейських творів уже за часів доби Мейджі (1868–1912). Японськомовні варіанти "Утопії" (1516) англійського письменника Томаса Мора (1478–1535) та популярного пригодницького роману "Навколо світу за вісімдесят днів" (1873) французького прозаїка Жуль Верна (1828–1905) надихнули тогочасних авторів на створення власного утопічного жанру, який отримав назву мірайкі (яп. 未来記 – записи про майбутнє) [Nathan, 2017]. Такі твори писали з метою запровадити в Японії другої половини XIX ст. західні цінності та сприяти політичній реформі, зокрема створенню парламенту. Цікавим є той факт, що у 1882 р. в передмові ліберального політика Одзакі Юкіо (1858–1954) до твору "Засніжені сливи" (雪中梅 – "Сеччю:бай") Суехіро Теччо (1849–1896) було запропоновано термін "каґаку шьосецу" (яп. 科学小説), що дослівно з японської означає "наукова проза". Тобто Одзакі на кілька десятиліть випередив американського винахідника і письменника Г'юго Гернсбека (1884–1967), який уперше запропонував вживати термін "наукова фантастика" в 1929 р. [Goto-Jones, 2008, p. 14]. Окрім того, одним із пророчих творів доби Мейджі стала "Підводна битва" (海島冒険奇譚海底軍艦 – "Кайто: бо:кен кідан: кайтей ґункан"), видана письменником Ошікавою Шюнро (1876–1914) в 1900 р. У цій повісті автор зобразив підводні баталії на спеціальних човнах, які фактично відбулися лише через 4 роки під час російсько-японської війни 1904–1905 рр., коли вперше у воєнних цілях було застосовано субмарини [Nathan, 2017].

Фантастичні мотиви простежуються і у творчості видатних літераторів кінця Мейджі й початку Тайшю (1912–1926). Наприклад, визнаний майстер японського реалізму Нацуме Сосеки (1867–1916) у творі "Ваш покірний слуга кіт" (吾輩は猫である – "*Ваґахай ва неко де ару*", 1905) наділив кота здатністю говорити та мислити, а автор детективної прози Фубоку Косакай (1890–1929) написав оповідання "Штучне серце" (人工心臓 – "*Джінко: шіндо:о*"), прококуючи нові медичні технології. На думку К. Гото-Джонса, "стосунки Японії з науковою фантастикою" починаються на початку 20-х рр. XX ст. у працях таких авторів, як Мідзушіма Нію (1884–1958) та Юмено Кюсаку (1889–1936), зацікавлених проблемами сучасності та шляхами їх подолання [Goto-Jones, 2008, p. 14].

Зацікавлення фантастичною прозою відновилося в міжвоєнний період і було пов'язане з ім'ям Уно Джюдзи (1897–1949), який звернувся до цього жанру наприкінці 1930-х рр. на тлі посилення цензури та націоналістичної пропаганди. У творі "Марсіанська армія" (火星兵団 – "*Кайсей хейдан*", 1939) автор зобразив загрозу загибелі землян від атаки марсіан та падіння комети, але за дивовижними лаштунками й гостросюжетною лінією цього твору, на нашу думку, прочитується критика мілітаристського уряду Японії та її загарбницьких дій. Наголошуючи на необхідності посилити науковий потенціал людства, а не наживатися на війнах, "батько" японської фантастики Уно Джюдзю підводить до думки про хибність ціннісних орієнтацій його нації напередодні війни. Проте через низький рівень тогочасних літературних стандартів у 30–40-х рр. XX ст. фантастика розглядалася як дитяча література та була призначена для відповідної вікової категорії.

Становлення ж зрілої наукової фантастики в Японії відбулось у повоєнні роки, коли вийшов перший фантастичний роман "Четвертий льодовиковий період" (第四間氷期 – "*Дай-йон канпьо:кі*", 1959) відомого прозаїка та

драматурга Абе Кобо (1924–1993) та низка якісних і високохудожніх творів інших авторів. На думку японського дослідника Тацумі Такаюкі, розквіт і популярність цього жанру після війни були нерозривно пов'язані з поразкою японського мілітаризму та становленням демократії в країні, що сприяло вивільненню потужної культурної енергії та дало змогу переосмислити пережитий досвід із нової перспективи [Tatsumi, 2005, pp. 325–326]. Про значний вплив воєнного досвіду на творче становлення та пошуки японських фантастів свідчать спогади одного з основоположників цього жанру Комацу Сакьо (1931–2011), який зазначив у своєму інтерв'ю 2002 р.: "Моє покоління стало свідком того, як Америка розробляє атомну бомбу, та бачило, як вона створює ракети за зразком німецьких технологій. Ми зростали в атмосфері, коли будь-якої миті звичний нам світ міг зникнути. В Японії ми дійсно пережили атомне бомбардування. Тому коли я писав, хоча й робив це в Японії, я прагнув писати про щось ширше – про цивілізацію загалом" [Tatsumi, 2005, p. 328]. На нашу думку, умови, в яких проходило дитинство Комацу та його однолітків, значно вплинули на світосприйняття і світогляд тогочасного покоління японців – відчуваючи постійну загрозу смерті та масового знищення, вони намагалися абстрагуватися від дійсності та поринути у дивовижний світ фантазії.

Значну роль у популяризації жанру наукової фантастики в постокупаційній Японії відіграли "Журнал НФ" (SF マガジン – "*Есу-Ефу Маґаджін*") і "Космічний пил" (宇宙塵 – "*Учю:джін*"), засновані наприкінці 1950-х рр. Саме на їхніх сторінках уперше надрукували свої твори видатні фантасти Японії другої половини XX ст., яких умовно прийнято поділяти на чотири покоління залежно від років літературного дебюту, художніх орієнтирів та ідейно-тематичного виміру творчості:

- **перше покоління**, серед яскравих представників якого були Яно Тецу (1923–2004), Комацу Сакьо (1931–2011), Хоші Шін'ічі (1926–1997), Цуцуй Ясутака (1934 р.н.), Маюмура Таку (1934 р.н.), Хаммура Рьо (1933–2002), Хіраї Кадзумаса (1938–2015) та інші, заявив про себе у 60-х рр. XX ст., опублікувавши низку творів про далекий космос та подорожі його безмежним простором. Намагаючись передбачити майбутнє цивілізації, вони зосереджували всю увагу на макрокосмі, абстрагуючись від сучасності, як, наприклад, в антивоєнному творі "Мир – Землі" (地には平和を – "*Чі ні хейва о*", 1961) Комацу Сакьо про спробу головного героя змінити минуле та уникнути безглуздої смерті під час війни;

- **друге покоління**, поміж видатних постатей якого – Хорі Акіра (1944 р.н.), Ямада Масакі (1950 р.н.), жінки-дебютантки Судзукі Ідзумі (1949–1986) та Ямао Юко (1955 р.н.), вийшло на літературну арену Японії в 70-х рр. XX ст. і зосередило всю увагу на внутрішньому світі людини, змістивши акцент із макрокосмосу на мікркосмос. У своїй творчості це покоління орієнтувалося на праці представників "Нової хвилі" в англо-американській фантастиці, а саме британця Джеймса Балларда (1930–2009), американця Філіппа Діка (1928–1982), польського філософа і футуролога Станіслава Лема (1921–2006). Наприклад, у творі "У світі жінок" (女と女の世の中 – "*Онна то онна но йо: но нака*", 1978) Судзукі Ідзумі зобразила антиутопічний світ майбутнього, в якому, через перенаселеність планети та дефіцит природних ресурсів, жінки вимушені жити окремо від чоловіків і намагатися вижити, об'єднавши всі свої сили;

- **третє покоління**, представлене Юмемакурою Баку (1951 р.н.), Араї Мотоко (1960 р.н.), Охарою Маріко (1959 р.н.), Курімото Каору (1953–2009), Ноа Адзусою

(1954 р.н.) та іншими, дебютувало в 80-х рр. – у золоту добу японської наукової фантастики. Авторам цього покоління не доводилося вигадувати нову реальність, оскільки перед ними вже був готовий матеріал для творчості – тогочасний транснаціональний капіталістичний світ. Надихнувшись творами західних фантастів Семюела Ділені (1942 р.н.), Джона Бейлі (1937–2008) та Кордвейнера Сміта (1913–1966), японські письменники розпочали розвивати власний кіберпанк (яп. サイバーパンク – "Сайба: панку");

• на 80-90-ті рр. прийшовся дебют і активна творча діяльність **четвертого покоління** японських фантастів, антиутопічні твори яких нерідко демонструють занепад людської культури на тлі технологічного прогресу в недалекому майбутньому. В їхній творчості знайшла своє відображення постмодерна література кіберпанку, а також прижилися концепції кіберфемінізму про подолання гендерних і статевих відмінностей між людьми завдяки кіберпростору та інтернету. До яскравих представників четвертого покоління зараховують Харукі Муракамі (1949 р.н.), якому належить низка антиутопічних творів (наприклад, трилогія 2009–2010 рр. під назвою "1Q84"), а також Кен'їчі Сакемі (1963 р.н.), Судзукі Коджі (1957 р.н.), Хідеакі Сена (1968 р.н.) та ін.

Отже, чотири покоління фантастів урізноманітнили японську літературу другої половини ХХ ст., сприявши все більшій популярності жанру. Відштовхувачись від жахів війни та надихаючись популярною західною фантастикою, вони створили унікальний літературний продукт, що прийшовся до душі читачам не тільки в Японії, але й за її межами.

У цьому контексті Цуцуй Ясутака зарекомендував себе як неперевершений майстер постмодерної наукової фантастики, увійшовши разом із Комацу Сакьо та Хоші Шін'їчі до так званої "трійки майстрів НФ" (яп. SF 御三家 – "Есу-ефу госанке"). Проте його проза не обмежується виключно фантастичним жанром, а постає на межі масової та високої літератури завдяки притаманному їй філософському звучанню через посилену увагу автора до непростого внутрішнього світу людини та її соціальної природи.

Представник першого покоління японських фантастів народився 24 вересня 1934 р. у місті Осака в родині зооеколога та першого директора Осацького міського зоологічного музею Цуцуй Йошітакі. У дитинстві майбутній письменник захоплювався японськими коміксами ман'ґа та кінематографом, а також полюблив читати книжки, яких вдома було вдосталь у бібліотеці батька-книголюба. Одним з улюблених письменників юного Ясутаки був майстер детективної та містичної прози Едоґави Рампо (1894–1965). У молодших класах хлопець відмінно вчився, але після переведення до провінції в рамках воєнної програми евакуації школярів (яп. 学童疎開 – "ґакудо: сокай") став об'єктом цькування з боку місцевих однолітків і втратив жагу до навчання. У середній школі він завдавав батькам чимало клопоту, то прогулюючи заняття, то виносячи речі з дому до ломбардів. На цей же час прийшлося захоплення Ясутаки творчістю "бога аніме та ман'ґи" Тедзуки Осаму (1928–1989) і театральним мистецтвом, про що, зокрема, свідчила участь у дитячому драматичному гуртку "Мала ведмедичка" (яп. 子熊座 – "коґума дза"). Старшокласником він зачитувався європейською філософською та художньою літературою, а саме творами німецького філософа-ірраціоналіста Артура Шопенгауера (1788–1860), французького екзистенціаліста Жана-Поля Сартра (1905–1980) і майстра інтелектуальної прози Томаса Манна (1875–1955), водночас отримуючи найнижчі бали в школі та демонструючи неповагу до інституту шкільної освіти.

У студентські роки Ясутака не полишав своє захоплення театром, беручи активну участь у роботі студентського драматичного гуртка при університеті Дошія в місті Кіото та паралельно навчаючись в Академії мистецтв регіону Кансай. Протягом цього періоду значний вплив на юнака справили ідеї західного екзистенціалізму та сюрреалізму, психоаналіз австрійського вченого Зигмунда Фрейда (1856–1939) тощо. У 1957 р., закінчивши навчання на відділенні естетики та мистецтвознавства в університеті, Ясутака влаштувався працювати в дизайнерську компанію "Номура Коґейшя" (яп. 乃村工藝社) і долучився до театрального гуртка "Завтра", організованого керівництвом для співробітників. Три роки потому майбутній письменник вирішив випустити власний науково-фантастичний журнал "NULL", із чим йому допомогли батько та троє братів. Журнал почав користуватися популярністю, а газети все частіше почали згадувати творчу родину Цуцуй.

Дебютував Ясутака як письменник у 1960 р. із твором "Рятуйте!" (お助け – "Отасуке"), який побачив світ у журналі кумира його дитинства – Едоґави Рампо. Трагічна історія про майбутнього космонавта, який виснажливими тренуваннями ледь не довів себе до смерті, а потім виявив, що навчився жити пришвидшеним темпом, ніж решта світу, була схвально оцінена старшим письменником і принесла визнання її авторові. Після цього твору Ясутака опублікував низку оповідань і новел у жанрі нонсенс, а в 1961 р. вирішив запустити власний проєкт, який би сприяв популяризації наукової фантастики в Японії. Ним стала "Студія Нуль" (ヌル・スタジオ – "Нуру стаджіо"), до якої приєдналися перспективні початківці, а надалі видатні японські письменники-фантасти, Комацу Сакьо, Маюмура Таку, Хіраї Кадзумаса та ін. Загалом у 1960-х рр. Цуцуй Ясутака брав активну участь у різноманітних заходах для авторів фантастичного жанру, наприклад, у 1964 р. став організатором Третього з'їзду письменників-фантастів Японії в Осаці, долучився до Клубу наукових фантастів Японії та сприяв посиленню інтелектуального обміну між його учасниками. На цей же час прийшлися зміни й в особистому, а також творчому житті – одруження в 1965 р., переїзд до Токіо, початок професійної письменницької діяльності та вихід першої збірки "Війна на Токайдо" (東海道戦争 – "Токайдо: сенсо:"). У творчому плані це був період експериментаторства на межі абсурду, чорного гумору та соціальної сатири, прикладом чого є твори "В'єтнамська туристична корпорація" (ベトナム観光公社 – "Бетонаму канко: ко:шя", 1967), "Кімната для покарань" (懲戒の部屋 – "Чьо:кай но хея", 1968) та "Розквіт і занепад держави феміністок" (女権国家の繁栄と崩壊 – "Джокен кокка но хан'ей то хакай", 1970). Наприклад, у творі "В'єтнамська туристична корпорація" зображені часи, коли будь-хто може злітати на Сатурн у медовий місяць. Проте куди більшою популярністю користується новий парк атракціонів, оформлений у дусі в'єтнамських воєнних баз часів війни з американцями. У такий замаскований спосіб автор пропонує карикатуру на сучасне суспільство та його неоднозначне ставлення до війни у В'єтнамі, яку, з одного боку, підтримував уряд, а з іншого – засуджувало населення.

Завдяки підлітковій драмі "Дівчина, що стрибала крізь час" (時をかける少女 – "Токі о какеру шьо:джьо", 1967) Цуцуй Ясутака став добре відомим за кордоном. Історія про дівчину, що виявила в себе особливу здатність перестрибувати з одного часу в інший та скористалася нею, щоб змінити своє минуле, прийшлася до

смаку як іноземній, так і японській читацькій та глядацькій аудиторіям. В інтерв'ю 2006 р. письменник так прокоментував свою ранню творчість: "Для мене наукова фантастика – це спосіб деконструювати дійсність, саме як і сюрреалізм... Під час навчання в університеті я хотів стати актором, комедійним актором. Така діяльність здавалася мені ще одним із варіантів деконструкції світу. Гумор був дуже важливим для мене, але в той час авангардистських театрів було вже й не так багато" [McCaffery, Sinda, 2002, p. 58].

У 1970-х рр. у творчості Цуцуй Ясутаки намітився перехід до "чистої" літератури (яп. 純粋文学 – "*Джунсуї бунгаку*"), про що свідчив початок співпраці з літературним журналом "Море" (海 – "*Умі*") та безпосередні зміни в художньому стилі письменника – відмова від естетики абсурду та повернення до світу справжніх людей. Попри це, прозаїк і далі усяляко сприяв розвитку японської наукової фантастики. Зокрема, в 1975–1976 рр. він працював над укладанням і редагуванням антології японських бестселерів у жанрі фантастики, яка отримала назву "Збірка популярних науково-фантастичних творів Японії" (日本 SF ベスト集成 – "*Ніхон есу ефу бесуто шю:сей*"), а також організував проведення 3'їзду письменників-фантастів Японії в Кобе у 1975 р. Крім того, це десятиліття стало періодом широкого визнання Цуцуй Ясутаки та шестикратного (у 1970, 1971, 1974, 1975, 1976 і 1977 рр.) присудження йому престижної премії в галузі наукової фантастики "Сейун" (яп. 星雲賞 – "*Сейуншо:*") за твори "На південь від приматів" (霊長類南へ – "*Рейчьо:руй мінамі е*", 1969), "Вітамін" (ビタミン – "*Бітамін*", 1970), "Увесь світ, окрім Японії, тоне" (日本以外全部沈没 – "*Ніхон ірай дзембу чімбоцу*", 1973), "Моя кров – кров інших" (おれの血は他人の血 – "*Оре но чі ва танін но чі*", 1974), "І знову Нанасе" (七瀬ふたたび – "*Нанасе футатабі*", 1975) та "Архіпелаг метаморфоз" (メタモルフォセス群島 – "*Метаморфосесу гунто:*", 1976).

Серед інших творів цього періоду варто згадати й авантюрний роман "Служниця" (家族八景 – "*Казоку хаккей*", 1972), в якому представлена соціальна панорама Японії початку 1970-х рр. Головна героїня твору – 18-річна Хіта Нанасе має телепатичні здібності, що дають їй змогу читати думки інших людей. Після закінчення школи вона влаштовується працювати служницею, але постійно вимушена змінювати місце роботи через сексуальні домагання господарів, інші прикрі випадки в родині роботодавців або взагалі їхній розпад. За нашими спостереженнями, кожного разу, потрапляючи в новий будинок, вона стає свідком моральної деградації нового повоєнного покоління японців (яп. 新人類 – "*шінджін-руй*"), прихованої за лаштунками витончених манер, вихованості та порядності. Усвідомивши, наскільки егоїстичними, лицемірними та несправжніми є її дорослі роботодавці, юна Нанасе зрештою вирішує відмовитися від роботи служниці та забути увесь побачений бруд.

Із 1980-х рр. Цуцуй Ясутака починає активно звертатися до метапрози, поява та розвиток якої були зумовлені особливим характером світової літератури другої половини ХХ ст., а саме її спрямованістю на самопізнання та прагненням до саморефлексії. Термін "*metafiction*", тобто метапроза, був уперше запропонований ще у 1970-х рр. американським письменником і критиком Вільямом Говардом Гассом (1924–2017), а вже на початку 1980-х рр. це явище отримало своє теоретичне обґрунтування у працях Л. Хатчін "Нарцисстичний наратив: парадокс метапрози" ("*Narcissistic narrative: The*

Metafictional paradox", 1984) і П. Во "Метапроза. Теорія та практика самосвідомої прози" ("*Metafiction. The Theory and Practice of self-conscious fiction*", 1984). У Японії ж поняття "метапроза" почало активно використовуватися після виходу в 1983 р. статті дослідника англійської літератури Такахаші Ясунарі (1932–2002) під назвою "Примітки щодо метапрози" (メタフィクション覚え書き – "*Метафікушон обоеґаки*").

Характерними рисами метапрозових творів є наявність персонажа-письменника, який працює чи розмірковує над певним художнім текстом, внаслідок чого один наратив вплітається в інший, утворюючи своєрідну рамкову структуру. Самокритичне коментування героєм-автором процесу конструювання художньої дійсності, його роздуми про умовну природу створеного світу та співвідношення вигадки з позатекстовою дійсністю допомагають читачам усвідомити штучність основного сюжету та долучитися до творчої гри справжнього автора. Поетика метапрози простежується в таких творах письменника, як "Віртуальні люди" (虚人たち – "*Кьоджін тачі*", 1981), головні герої якого усвідомлюють себе істотами з віртуального світу, "На розі пагорбу замріяних дерев" (夢の木坂分岐点 – "*Юме но кі дзака бункітен*", 1987), в якому порушується тема сну та умовності художнього вимислу, "Помада на післяобразі" (残像に口紅を – "*Дзандзо: ні кучібені о*", 1989), в кожному розділі якого Цуцуй відмовлявся від використання певної літери, щоб дослідити потенційні можливості мови. У своїй творчості письменник нерідко звертається до таких деконструктивістських прийомів, характерних літературі постмодерну загалом і метапрозі зокрема, як фрагментація, фабуляція та викривлення часу.

Фрагментація, що полягає в перериванні послідовності подій, фрагментуванні та розсіюванні різних сюжетних, образних і тематичних елементів по тексті художнього твору, спостерігається не тільки у творах 1980-х рр. (наприклад, "Віртуальні люди"), а й подальших десятиліть (зокрема, "Папріка" (パブリカ – "*Папуріка*", 1993) та "Пекло" (ヘル – "*Херу*", 2003)). Наприклад, твір "Пекло" починається сценою з дитинства одного з головних героїв твору Нобутеру, від якої починається розкол у його дружніх стосунках із приятелями Такеші та Юдзо. Поступово перед читачем розгортається історія життя Нобутеру, що доповнюється інформацією про його друзів – вступ Юдзо до лав японської мафії *йкудза* та смерть під час бандитської бійки, кар'єрні досягнення Такеші та його загибель в автомобільній аварії. На Нобутеру теж не раз чигала смерть, але кожного разу йому вдавалося вислизнути з її обіймів. Цього ж разу, коли він, уже досягнувши літнього віку, залишився сам на Новий рік і ледь не вдавився рисовим колом *мочі* під час обіду, чоловік відчув неймовірну втому і виснаженість: "Скільки разів йому вдавалося надурити смерть? І скільки ще йому це вдасться, поки не настане кінець? Якби він був молодшим, Нобутеру, напевно, зрадив би тому, що йому вдалося вижити, але вік змінив його. Він був втомлений. Зараз його могла засмутити будь-яка дрібниця..." [Tsutsui, 2007, p. 9]. На цьому історія Нобутеру раптово переривається і перед читачем постає вже мертвий Такеші, що опиняється в барі під назвою "Пекло". Тут він зустрічає інших людей, яких знав колись, і може спокійно переглянути будь-який момент із їхнього та свого життя. Це місце є кінцевим пунктом призначення для всіх померлих, де вони приречені дізнаватися неприємну правду, якої уникали за життя, та проходити одне за одним кола стра-

ждань. На нашу думку, в наступному промовистому епізоді з Такеші автор ототожнює пекло з самою Японією: "Ви знаєте, що таке Пекло? Це лишень місце без Бога. Взагалі, японці не вірять у Бога, тож у чому різниця між цим світом і світом живих?" [Tsutsui, 2007, p. 9]. Отже, автор підводить до думки, що самотнім людям, яких так багато серед літніх японців, життя видається обтяжливим тягарем і різниці між ним та смертю вже абсолютно немає. Загалом динамічна зміна героїв, образів і сцен створює фрагментований образ світу, в якому на кожного чекає своє персональне пекло.

Фабуляція, що початково виникла й застосовувалася в психології на позначення суміші вигадки з дійсністю в мові та пам'яті пацієнта, в художній літературі використовується, щоб поставити під сумнів доцільність традиційної структури та ролі наратора, і полягає у вкрапленні фрагментів із міфів та інших популярних жанрів (наприклад, містики). У творі "На розі пагорбу замріяних дерев", удостоєному премії Танідзакі Джон'їчіро 1987 р., майстерно поєднані сон, вигадка та дійсність. Головному герою сниться сон, у якому він проживає життя абсолютно іншої людини. Після пробудження чоловік усвідомлює, що став кимось іншим – його ім'я, соціальне положення, місце роботи і вік змінилися. Тепер він змушений подорожувати з одного сну до іншого, змінюючи свої ролі від службовця фірми до письменника і проживаючи численні життя, що неначе утворюють численні відгалуження одного сну. І поки дійсність застигла на місці, герой долає все нові й нові кола сну.

Ще одним не менш важливим прийомом у творчій майстерні Цуцуй Ясутаки є прийом *викривлення часу*, який простежується навіть у його ранніх оповіданнях і повістях. Часові викривлення, коли герой може відімкнутися від дійсного часу та подорожувати від однієї часової шкали до іншої, а автор – створювати кілька версій розгортання подій у паралельних часових вимірах, були доволі популярним прийомом і в європейській метапрозі, зокрема творчості американських письменників Курта Воннегута (1922–2007) і Роберта Кувера (1932 р.н.). Зокрема, цей прийом характерний уже згаданим творам "На розі пагорбу замріяних дерев" (1987) і "Пекло" (2003), коли часові лінії основного сюжету застигають, поки герої проживають події в інших часових вимірах сну чи то пекла.

Кульмінацією цього метапрозового періоду в творчості Цуцуй Ясутаки можемо вважати сатиричний твір "Професор Тадано з кафедри літератури" (文学部唯野教授 – *"Бунгакубу тадано кьо:джю"*, 1990), в кожному розділі якого представлена та чи інша школа сучасного японського літературознавства. Крім того, на 1980-ті рр. прийшла активна літературно-критична діяльність письменника, коли він запропонував свою модель художньої умовності (虚構 – *"кьоко:"*) та метапрози чи гіперпрози (超虚構 – *"чьо:кьоко:"*), яка справила значний вплив на нове покоління японських письменників, а саме Огіно Анну (1956 р.н.), Шімаду Масахіко (1961 р.н.) та інших.

Із 1990-х рр. письменник звернувся до кіберпрози, активно досліджуючи можливості передових комп'ютерних технологій для створення інтерактивної художньої літератури. Такий перехід на електронні медіа також був пов'язаний зі звинуваченнями, висунутими проти нього в 1993 р. Японською спілкою з епілепсії. За словами представників спілки, хрестоматійний твір автора під назвою "Автоматична поліція" (無人警察 – *"Муджін кейсацу"*, 1972) містив дискримінаційне зображення хворих на епілепсію, а тому має бути вилучений із підручників з японської мови для старшої школи. У зв'язку з цим у вересні

того ж року Цуцуй заявив про завершення своєї письменницької кар'єри (яп. 断筆宣言 – *"данпіцу сен'ген"*) та співпраці з видавництвами, проте перерва протривала лише три роки, після чого письменник продовжив діяльність уже в режимі онлайн. Репрезентативними творами цього періоду стали науково-фантастичні романи "Вранішній Гаспар" (朝のガスパール – *"Аса но Гасупа:ру"*, 1991–1992) і "Папріка" (1993).

У "Вранішньому Гаспарі" автор і далі працює в улюбленому науково-фантастичному жанрі з елементами метапрози: перший герой Фукае та його бойові побратими є персонажами мережевої комп'ютерної гри, що висадилися на пустельній планеті та мають протистояти чужинцям, а ще один головний герой – це бізнесмен Кінохара Сейдзо, що належить до першого покоління японців, яке зростало на комп'ютерних технологіях, і саме грає в згадану гру. Не тільки автор, але й герой-гравець, що презентує відносно реальний світ, а саме Токіо в недалекому минулому, активно коментують події гри та її персонажів. Наприклад, у першому описі Фукае вже містяться певні авторські підказки щодо характеру цього героя: "Всі їхні обличчя, у тому числі й обличчя Фукае, були схожі одне на одне. У кожного з них було своє індивідуальне обличчя, яке чітко виражало їхній особистий характер, тож якщо розглядати кожного з них, вони зовсім не здаються подібними. Проте їхні риси обличчя дуже нагадували персонажів бойовиків..." [筒井康隆, 1995, 頁 5]. Цей твір, написаний Цуцуй в інтерактивній взаємодії з зацікавленими інтернет-читачами, отримав схвальні відгуки критиків і був удостоєний літературної премії Гран-прі японської наукової фантастики.

Після виснажливої праці над творами "Помада на післяобразі" 1989 р. і "Професор Тадано з кафедри літератури" 1990 р. Цуцуй Ясутака був шпиталізований до лікарні, перебуваючи в якій мав нагоду ознайомитися з працями представника феноменології та герменевтики Мартіна Гайдегера (1889–1976). Під впливом вчення німецького філософа Цуцуй усе більше почав звертатись у своїй творчості до мотивів старості, буття після смерті та розставання. У 2000-х і 2010-х рр. письменник залишається активним учасником літературного процесу Японії, публікуючи нові твори, виступаючи у ЗМІ, беручи участь у роботі Клубу письменників-фантастів Японії.

Отже, володар шести премій "Сейун", літературної премії Ідзумі Кьоки (1981), Танідзакі Джон'їчіро (1987), Кабавати Ясунарі (1989), "Йоміурі Шімбун" (1999), Кікучі Кана (2010), медалі Пошани за значний внесок у мистецтво та науку Японії (2002), кавалер Ордена мистецтв та літератури Франції (1997), автор понад 300 праць, Цуцуй Ясутака зробив неоціненний внесок у розвиток не тільки японської наукової фантастики та метапрози, а й літературного процесу Японії 1960–2010-х рр. Пройшовши чотири етапи творчого становлення – соціальної сатири та чорного гумору, високої прози, метапрози й кіберпрози, письменник збагатив сучасну японську літературу новими темами та ідеями, образами, художніми прийомами. Його проза різнобарвна, поліфонічна, глибоко філософська та інтелектуальна. А відсутність перекладів його творів українською мовою та досліджень, присвячених його письменницькому доробкові, свідчать про широкі перспективи для подальшої перекладацької роботи й досліджень.

Список використаних джерел

Cabrera Torrecilla A. L. Allegories of Japanese women in Paprika by Tsutsui Yasutaka and Kon Satoshi. *The Electronic Journal of Contemporary Japanese Studies*. 2019. Vol. 19, iss. 3. URL : <https://www.japanesestudies.org.uk/ejcs/vol19/iss3/torrecilla.html> (Last accessed : 25.03.2021).

Gardner W. O. Tsutsui Yasutaka and the Multimedia Performance of Authorship. *Robot Ghosts and Wired Dreams: Japanese Science Fiction from Origins to Anime* / C. Bolton et al. Minneapolis : University of Minnesota, 2007. P. 83–98.

Goto-Jones C. From science fictional Japan to Japanese science fiction. *IIAS Newsletter*. 2008. No. 47. P. 14–15.

Matthew R. Japanese Science Fiction: A view of Changing Society. Oxfordshire : Routledge, 1989. 259 p.

McCaffery L., Sinda G. Keeping Not Writing: An Interview with Yasutaka Tsutsui. *The Review of Contemporary Fiction: New Japanese fiction*. Normal : The Review of Contemporary Fiction, 2002. Iss. 21, No. 2. P. 58.

Nathan R. Ahead of Time: Japan's early science fiction. *Red circle*. 2017. 10 Oct. URL : <https://www.redcircleauthors.com/news-and-views/ahead-of-time-mirai-ki-and-japans-early-science-fiction> (Last accessed : 30.03.2021).

Tanaka M. Apocalypse in Contemporary Japanese Science Fiction. New York : Palgrave Macmillan, 2014. P. 1–8. DOI : https://doi.org/10.1057/9781137373557_1.

Tatsumi T. Japanese and Asian Science Fiction. *A Companion to Science Fiction* / ed. by D. Seed. Malden : Blackwell Publishing, 2005. P. 323–336. DOI : <https://doi.org/10.1002/9780470997055.ch22>.

Tsutsui Y. *Hell* / transl. by E. Emswiler. Surrey : Alma Books Ltd., 2007. 重迫和英. William Faulkner と筒井康隆の語りの技法: "Old Man" と『朝のガスパール』. *Bulletin of Hijiya University*. Hiroshima : Hijiya University, 2016. Iss. 23. P. 79–92. URL : <http://harp.lib.hiroshima-u.ac.jp/hijiyama-u/metadata/12380> (Last accessed : 28.03.2021).

筒井康隆. 朝のガスパール. 東京 : 新潮文庫, 1995.

References

Cabrera Torrecilla, A. L., 2019. Allegories of Japanese women in Paprika by Tsutsui Yasutaka and Kon Satoshi. *The Electronic Journal of Contemporary Japanese Studies*, [online] 19(3). Available at:

Yu. Kuzmenko, Ph. D. in Philology, teaching assist.

e-mail: germanibus@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

<<https://www.japanesestudies.org.uk/ejcs/vol19/iss3/torrecilla.html>>

[Accessed 25 March 2021].

Gardner, W. O., 2007. Tsutsui Yasutaka and the Multimedia Performance of Authorship. In: C. Bolton et al., eds. 2007. *Robot Ghosts and Wired Dreams: Japanese Science Fiction from Origins to Anime*. Minneapolis, MN: University of Minnesota, pp. 83–98.

Goto-Jones, C., 2008. From science fictional Japan to Japanese science fiction. *IIAS Newsletter*, 47, pp. 14–15.

Kazumi, Sh., 2016. Narrative Techniques of William Faulkner and Yasutaka Tsutsui – A Comparison of "Old Man" and Gaspar in the Morning. *Bulletin of Hijiya University*, [online]. Hiroshima: Hijiya University, 23, pp. 79–92. Available at: <<http://harp.lib.hiroshima-u.ac.jp/hijiyama-u/metadata/12380>> [Accessed 28 March 2021].

Matthew, R., 1989. *Japanese Science Fiction: A View of Changing Society*. Oxfordshire: Routledge.

McCaffery, L. and Sinda, G., 2002. Keeping Not Writing: An Interview with Yasutaka Tsutsui. *The Review of Contemporary Fiction: New Japanese fiction*. Normal, IL: The Review of Contemporary Fiction, 21(2), p. 58.

Nathan, R., 2017. Ahead of Time: Japan's early science fiction. *Red circle*, [online] 10 Oct. Available at: <<https://www.redcircleauthors.com/news-and-views/ahead-of-time-mirai-ki-and-japans-early-science-fiction>> [Accessed 30 March 2021].

Tanaka, M., 2014. Apocalypse in Contemporary Japanese Science Fiction. New York, NY: Palgrave Macmillan, pp. 1–8. https://doi.org/10.1057/9781137373557_1.

Tatsumi, T., 2005. Japanese and Asian Science Fiction. In: D. Seed, ed. 2005. *A Companion to Science Fiction*. Malden, MA : Blackwell Publishing, pp. 323–336. <https://doi.org/10.1002/9780470997055.ch22>.

Tsutsui, Y., 1995. *Gaspard in the Morning*. Tokyo: Shincho Bunko.

Tsutsui, Y., 2007. *Hell*. Translated by E. Emswiler. Surrey: Alma Books Ltd.

Надійшла до редколегії 05.04.21

YASUTAKA TSUTSUI'S WRITINGS IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE SCIENCE FICTION IN THE JAPANESE LITERATURE OF THE 20TH CENTURY

The article is of an overview nature and is devoted to the writings by Yasutaka Tsutsui in the context of formation and development of the science fiction genre in the Japanese literature of the second half of the 20th century. It traces the origins of this genre in Japanese folklore and traditional literature, briefly examines the generally accepted classification of four generations of Japanese science fiction writers and analyzes stages of the writer's creative development as one of the three SF masters in modern Japan. The article suggests identifying four periods in Tsutsui Yasutaka's creative career: experimentation on the verge of absurdity, black humor, and social satire in the 60's of the 20th century, transition to the pure literature in the 70's, interest in metafiction in the 80's and cyber fiction in the 90's, reflecting the latest trends in the Japanese literature of the second half of the last century. Trying to comprehend and reflect the crisis phenomena of Japanese reality in the second half of the 20th century, the writer openly exposes the shortcomings of modern society – spiritual impoverishment, prosperity of consumerism, loss of high ideals and values, etc. In his early science fiction works, elements of social criticism and increased attention to the inner world of modern man and his social nature can be often observed. Later metafiction is full of various deconstructivist techniques: fragmentation, fabulation, and distortion of time – which makes them a valuable source for understanding trends in the Japanese postmodernism in general and metafiction in particular. Special attention should be paid to the author's approach to writing – in interactive communication with interested internet readers, which opens new horizons for artistic creativity and creation of a literary text.

Keywords: science fiction, Yasutaka Tsutsui, utopias "miraiiki", social criticism, metafiction, cyber fiction, fragmentation, fabulation, time distortion.

Ю. Кузьменко, канд. филол. наук, ассист.

e-mail: germanibus@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТВОРЧЕСТВО ЦУЦУЙ ЯСУТАКИ В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРА НАУЧНОЇ ФАНТАСТИКИ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ВЕКА

Стаття має оглядовий характер і присвячена творчості Цуцуй Ясутаки в контексті становлення і розвитку жанру наукової фантастики в японській літературі другої половини ХХ в. В статті прослідковуються істини жанру в фольклорі і традиційній літературі, коротко розглядається загальноприйнята класифікація чотирьох поколінь японських наукових фантастів, а також досліджуються етапи творчого становлення письменника як одного з трьох майстрів "сайнс фікшн" в сучасній Японії. Пропонується виділяти чотири періоди в творчій кар'єрі Цуцуй Ясутаки: експериментування на межі абсурду, чорного юмору і соціальної сатири в 60-х гг. ХХ в., перехід до чистої літератури в 70-х гг., інтерес до метапрози в 80-х гг. і кіберпрози в 90-х гг., що відображає новітні тенденції в японській літературі другої половини минулого століття. Пытаясь осмыслить и изобразить кризисные явления японской действительности второй половины ХХ в., писатель откровенно обнажает пороки современного ему общества – духовное обнищание, процветание потребительства, потерю высоких идеалов и ценностей. В его ранних научно-фантастических произведениях нередко проследиваются элементы социальной критики и усиленное внимание к внутреннему миру современного человека и его социальной природы. Позднейшие метапрозовые произведения полны различных деконструктивистских приемов: фрагментации, фабуляции и искривления времени, – что делает их ценным источником для осмысления тенденций в японском постмодернизме в целом и метапрозе в частности. Особого внимания заслуживает авторский подход к написанию произведений – в интерактивном общении с заинтересованными интернет-читателями, что открывает новые горизонты для художественного творчества и создания художественного текста.

Ключевые слова: жанр научной фантастики, Цуцуй Ясутака, утопии "мирайки", социальная критика, метапроза, киберпроза, фрагментация, фабуляция, искривление времени.